

Poznámky k vzťahu medzi textom a realitou

Ľubomír Plesník

Plesník, L.: Poznámky k vzťahu medzi textom a realitou. In: *Ostium*, roč. 16, 2020, č. 1.

Remarks on Relation between Text and Reality

Based on a discursive reflection of postmodern approaches, the study focuses on the nature of the relationship between the (artistic) text and reality, as well as the basic categories related to this issue. The author articulates a (hypo)thesis concerning the homological relationship between the text and reality, which in his opinion has an intertextual, not the traditional mimetic, nature.

Key words: text, (reference) reality, language, theme

Zadanie problému[1]

Otázka, aký je vzťah textu k (mimotextovej) realite, rozhodne nemá, hoci na prvý dojem sa to môže javiť opačne, imanentne odťažitú povahu. Naopak, podľa nášho presvedčenia je nanajvýš potentná práve vo svojom konatívnom impakte. Na mysli máme výkony v oblasti humanistiky. Pre ne má táto problematika kruciálny význam práve v tej miere, v akej je ich súčasťou interpretácia takého či onakého textu. A táto miera nie je zanedbateľná. Umocnene sa to týka výkladu umeleckého textu (v širšom chápaní, o ktorom ešte bude reč a ktorý zahŕňa okrem literatúry aj všetky ostatné druhy umenia). Ten je totiž zásadne podmienený aj tým, či sa medzi textom a mimotextovou realitou predpokladá vzťah ikonickosti v tom zmysle, ako ho vymedzil Ch. S. Peirce (súrodosť, podoba, analógia atď.), takže prostredníctvom jedného môžeme usudzovať na druhé *a vice versa*, alebo vzťah dvoch zásadne odlišných daností, ktoré sú vo svojej inakosti a autonómnosti navzájom nesúmerateľné.

Od odpovede na túto otázku závisí, v akej miere sa prikloníme k chápaniu umeleckého textu ako autonómnej rečovej hry, z ktorej ťaží najmä semioticky „poučená“ poloha nášho vedomia[2], a v akej miere k nemu pristupujeme aj ako k výpovedi, ktorá určuje spôsob nášho prebývania v životnom svete a napokon i sám zmysel pobytu (Heideggerovo Dasein) v ňom[3]. Od odpovede na otázku, aký je vzťah medzi textom a životným svetom, závisí tiež to, v akej miere a čo zo seba „vpustíme“ do interpretačného výkonu: či dovoľíme, aby do hry vstúpila aj naša komplexná skúsenosť[4]. Inými slovami, ide o to, aký zmysel nášmu interpretačnému výkonu delegujeme: či nám v ňom pôjde separovane o prírastok na strane vedenia, alebo aj o celkový osobnostný posun.

Ako vieme, k imperatívu postmodernej/postštrukturalistickej paradigmy (v zmysle Heideggerovho „neurčitého *ono sa*“) patrí vyznávať antimimetický vzťah medzi textom a životným svetom či antireprezentacionalistický vzťah medzi jazykom a životným svetom.

My si v tejto otázke netrúfame robiť suverénneho arbitra. Priznávame sa iba k tomu, že niektoré argumenty, ktorými sa pri zdôvodňovaní antimimetického vzťahu medzi textom a životným svetom operuje, sa nám nejavia také samozrejme, ako sa to trendovo skanduje. To hneď skraja platí pre odkazy, ktorými sa rečové hry o antimimetickom vzťahu textu k životnému svetu zautomatizovane obkružujú. K záväznej výbave tejto trendovej rečovej hry patria odkazy na Platónov protiklad *diegesis* (rozprávanie) a *mimesis* (napodobňovanie) z tretej knihy jeho *Ústavy*[5], na Kantov koncept *vznešenosti* (exemplifikácia nesúmerateľnosti), najmä však na tézy - a práve o ne nám v ďalšom

výklade pôjde - ktorými Ferdinand de Saussure v práci *Cours de linguistique générale* (2007) vymedzil vzťah medzi *signifiant* a *signifié* či vzťah medzi jazykom a realitou.

Prejdime si preto teraz krok za krokom platnosť týchto odkazov, ako aj základných konklúzií, ktoré sa z nich vyvodzujú (obvykle tiež ako samozrejmosti). Jedno i druhé má totiž údajne podporovať antimimetické chápanie vzťahu textu a reality.

Znak, jazyk a realita

Pripomeňme si, ako sa v Švajčiarovom kurze vymedzuje povaha jazykového znaku. Saussure vymedzuje podstatu znaku v prvej časti *Kurzu všeobecnej lingvistiky (Všeobecné princípy)*, a to v prvom a druhom paragrafe prvej kapitoly (*Povaha jazykového znaku*) takto: „Jazykový znak nezjednocuje vec a meno, ale pojem (*signifié* - L. P.) a akustický obraz (*signifiant* - pozn. L. P.) (...) *Znakom* nazývame kombináciu pojmu a akustického obrazu. (...) Zväzok zjednocujúci označujúce a označované je arbitrárny. (...) Takto idea francúzskeho slova „*soeur*“ (sestra) nie je so sledom hlások *s - ö - r*, ktorý jej slúži ako označujúce, spätá žiadnym vnútorným vzťahom... (...) I slovo *arbitrárne* vyžaduje poznámku. Nemalo by vzbudzovať predstavu, že označujúce závisí od slobodnej voľby hovoriaceho...; chceme len vyjadriť to, že tento vzťah je *nemotivovaný*, to jest arbitrárny vo vzťahu k označujúcemu, s ktorým nemá v realite žiadnu prirodzenú väzbu.“[\[6\]](#)

V prvom rade treba zdôrazniť, čo je z uvedených citátov úplne zrejmé. Švajčiarsky lingvista tu nerieši otázku, aký je vzťah jazykového znaku k realite, a toľž otázku vzťahu textu k nej. Realita zostáva v jeho chápaní znaku, na rozdiel od niektorých semiotických triád anglosaskej proveniencie (Peirce, Ogden - Richards, Morris atď.), jednoducho „mimo hry“. Saussure sa tu zapodieva výlučne vzťahom medzi dvoma vnútornými zložkami znaku.[\[7\]](#)

Prízvukujme: ak aj vzťah medzi signifiant a signifié nie je podľa Saussurea motivovaný, ale arbitrárny, nijako to neopodstatňuje analogické prenášanie kvalít tejto relácie na vzťah medzi textom a realitou. Vzťah medzi štruktúrnymi jednotkami zaiste ovplyvňuje vzťah nimi vytvorenej štruktúry k iným štruktúram, neprenáša sa však automaticky do vzťahu samých štruktúr. Triviálny príklad: ak sa čelo osoby Marilyn Monroe nepodobá na jej nos, nijako to nevyklučuje podobnosť jej tváre s tvárou Julie London.

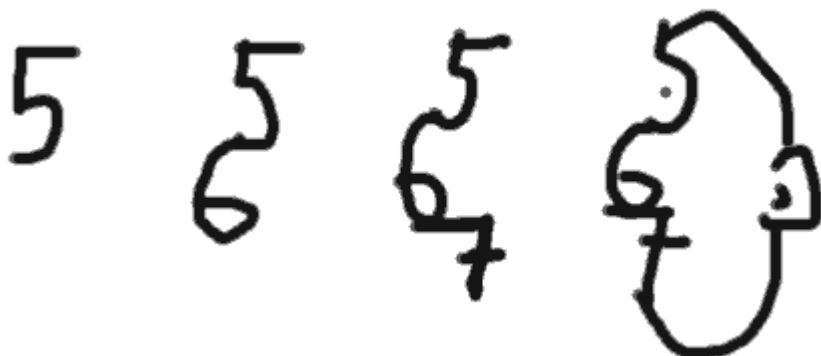
Prizrime sa teraz bližšie na to, aký dosah má na reláciu text - realita Saussurovo antireprezentacionalistické chápanie jazyka. Tu sa žiada prvorado pripomenúť, že práve vďaka Sausserovmu rozlíšeniu *langue* a *parole*, resp. paradigmy a syntagmy, je zrejmé, že jazyk a text patria k odlišným ontologickým poriadkom. Možno ich vymedziť aj protikladmi kód - správa, dispozičné/predpokladové - faktické/realizačné (Zdeněk Mathauser) či systém - štruktúra (v Mikovom svojráznom chápaní). Výpoveď sa teda môže vo vzťahu k realite situovať do iných pozícií ako sám jazyk.

Aj k tomu dva triviálne príklady:

1. Na základe toho istého jazyka možno vytvoriť vecnú správu o reálnom svete („živý človek má hlavu“), fikčný svet („drak má dvanásť hláv“) alebo nonsens („hlava sa časuje dve na tretiu“).
2. Paradigma arabských číslic nevykazuje žiadnu vzhladovú analógiu s ľudskou hlavou:

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Ich vhodným usporiadaním známym v súvisе s veršovankou z čias českého protektoriátu „Pětka, šestka, sedmička / Hitlerova hlavička / tečka, čárka, výkřičník / tady je ten uličník“ však může vzniknúť obrázok, v ktorom väčšina z nás *rozpozná* ľudskú hlavu (podobne, ako sa s tým stretávame v reklamách, keď sa z paradigmy obrázkov tváří, ktoré sa nepodobajú na kvet), vytvára na báze mozaiky obrázok kvetu *a vice versa*:

Otázku, aký je vzťah textu k realite, teda nemožno zamieňať s otázkou, aký je vzťah jeho jazykovej úrovne k referenčnej realite. Pýtať sa, či vzťah medzi jazykovými prostriedkami a ňou (napr. vzťah medzi adjektívami či asyndetonmi použitými pri opise postavy a reálnym človekom) má alebo nemá mimetickú povahu, je prasto nezmyselné.

Zmysel však má otázka, aký je vzťah medzi témou (textovým modelom sveta, fikčným svetom), ktorý je prostredníctvom jazykových prostriedkov artikulovaný, a mimotextovým životným svetom, resp. referenčnou realitou.

A tu sa ukazuje fatálna nezrejmosť v tom, čo sa kde vlastne mieni pod pojmom *referenčná realita*, pod pojmom *realita* a dokonca aj pod pojmom *text*. Pristavme sa teda pri týchto konceptoch.

Referenčná realita

Termín *referenčná realita* je cudzojazyčným synonymom výrazu Františka Mika „*mienená skutočnosť*“ [8] V bežnom literárnovednom povedomí sa tento termín chápe zväčša extenzívne [9], čiže ako mimotextová skutočnosť (príklad: referenčnou realitou Mináčovho románu *Živí a mŕtvi* je Slovenské národné povstanie ako historická udalosť). Referenčnou či mienenou realitou textu je však - hodno to zdôrazniť práveže tautologicky - skutočnosť, o ktorej sa v texte (!) *referuje, vypovedá*, resp. ktorá sa v texte (!) *mieni*. To, o čom sa v texte vypovedá, pritom sami literárni teoretici identifikujú ako jeho tému. A téma je súčasťou textu (napr. podľa jeho Mikovho členenia na rovinu jazyka, témy a štýlu). To značí, že referenčná realita nie je skutočnosť mimo textu. Text túto realitu fikčne alebo interpretačne ustanovuje. Príklady: to, o čom sa referuje v rozprávke o Popoluške, je fikčný svet, v ktorom sa, povedzme, tekvica premení na kočiar; to, o čom sa referuje v Hitlerovom manifeste *Mein Kampf*, je svet, v ktorom je nadradenou árijská rasa a pliahou sú Židia.

Ak niekto namietne, že, povedzme, *Mein Kampf* je len interpretácia „referenčnej reality“, ktorá je mimo textu, napr. reality 20. rokov minulého storočia, kedy bol tento nacistický manifest napísaný, pýtame sa: akej reality? Marxisticko-leninsky Stalinom vyloženej? Tá je predsa interpretačne skonštruovaným svetom v jeho textoch (v práci *Národnostná otázka a sociálna demokracia*, v jeho článkoch v moskovskej Pravde a v jeho prejavoch). Alebo reality freudovskej? Tá je zasa konštruktom Freudových textov (napr. *Die Traumdeutung*). Alebo reality v náboženskom chápaní, čiže všehomíra stvoreného? Ak áno, tak kladieme otázku: ide tu o mimotextovú realitu v budhistickom (tam je stvorený svet ilúziou, pričom idealita, ku ktorej sa tu cieľovo smeruje, je mimo-božská), gnosticom (tam je demiurg zdrojom Zla) či kresťanskom chápaní? Pokiaľ sa myslí pod referenčnou realitou ako mimotextovou záležitosťou fyzikálny či prírodný svet, tak sa znovu pýtame: aký? Ten Aristotelov, Newtonov alebo Hawkingov? A ak niekto namietne, že pod referenčnou realitou mieni skutočnosť samu osebe, odpovedáme, že aj táto „realita osebe“ jestvuje len ako referenčný, hypoteticky v istých vedeckých textoch sform(ul)ovaný a iba v nich sa vyskytujúci model sveta, s ktorým nikto z nás nikdy skúsenostne nemal do činenia.

Zaiste, okrem referenčnej reality konkrétneho textu jestvuje aj skutočnosť, ktorú možno nazvať *životným svetom*[\[10\]](#). Ten je však mimotextovou realitou len v tom zmysle, že jestvuje mimo jednotlivého textu, nie však mimo textov vôbec. Životný svet je, ako ináč, mienená realita, súčin referenčných realít, čiže interpretačne, resp. fikčne ustanovených obrazov sveta[\[11\]](#).

Realita

A čo sa vlastne mieni pod realitou, keď sa tvrdí, že text k nej nemá mimetický (presnejšie, v našom chápaní: ikonický) vzťah? Pýtame sa tu na mimotextový, čiže Doleželov „aktuálny svet“. Mieni sa tým „objektívny“ svet, ako s ním operoval pozitivistický objektivizmus, resp. marxistický materializmus, čiže skutočnosť, ako ona údajne jestvuje nezávisle od vedomia, panensky nedotknutá jazykom či znakmi (zopakujme: s takýmto svetom nikto z nás nemá fakticky do činenia – je to model sveta sform/ul/ovaný a jestvujúci v textoch klasickej logiky a tzv. tvrdých prírodných vied). Alebo sa tým mieni životný svet, ako je nám fakticky daný, čiže svet subjektívne zvýznamnený, svet[\[12\]](#), do ktorého sú jazyk a znaky významo-tvorne vtelené? Ak by platila táto eventualita, potom má životný svet viac spoločných príznakov s textom než s „objektívnym“ svetom: oba sú výslednicami semiózy, oba sú artikulované prostredníctvom znakov.

Sú pritom indície, že pod realitou, ku ktorej má text údajne nemimetický vzťah, sa mieni nie životný, ale onen „objektívny“, od vedomia nezávislý svet, ako ho skonštruovala veda v pozitivistickom habite[\[13\]](#).

Striktne vzaté, s takto podloženým antimimetizmom sa v dačom zhodujeme. Totiž v tom, že vzťah estetického naratívu k onej „objektívnej“ (hypoteticky predpokladanej) realite si ani my netrúfame vyhodnotiť ako mimetický (v našom chápaní: ikonický). Predovšetkým preto nie, lebo prosto nevieme, aký tento svet „osebe“ je. Pokiaľ však pod realitou mienime *životný svet* („pre nás“), potom vzťah medzi ním a textovým svetom je zaiste aj homologický, t. j. ikonický. Ba čo viac, *výstižnosť* umeleckého textu vo vzťahu k životnému svetu a pocitu z neho (čiže prieniková zhoda a podoba s ním) je jedným z najpodstatnejších (akokoľvek aktuálne radšej nepriznávaných) zdrojov recepcnej fascinácie umením.

Text

Ešte zásadnejší dosah na chápanie vzťahu medzi textom a realitou má však otázka, čo sa pri deklarovaní antimimetického vzťahu medzi textom a realitou vlastne mieni, keď sa operuje s výrazom *text*.

Klasicky sa pojem textu podkladá predstavou písomne fixovanej výpovede. Je tu však aj širšie (a dnes vlastne už takisto klasické) poňatie, ako ho vymedzil Jurij Lotman. Podľa neho je text určený týmito

príznakmi: *vyjadrenosť, ohraničenosť a štruktúr(ova)nosť*.[\[14\]](#)

Je zrejmé, že Lotmanovým kritériám vyhovuje nielen graficky zachytená výpoveď, ale aj rozprávanie pri kuchynskom stole, výtvarné dielo, divadelné predstavenie, hudobná kompozícia, outfit príslušníka subkultúry, obrad, pohybová etuda a pod.

Jestvuje však ešte širšie vymedzenie textu než je to Lotmanovo. Predpokladovo ho založil Michail M. Bachtin[\[15\]](#) ideou mnohohlasého románu[\[16\]](#) a vo svojich fikciách vari aj Jorge L. Borges. V tomto súvisi možno spomenúť aj predstavu ideálnej textuality Rolanda Barthesa[\[17\]](#), sieťové poňatie textu Michela Foucaulta[\[18\]](#) či jeho rizomatické chápanie u Gillesa Deleuzea a Félixu Guattariho.[\[19\]](#) Z nášho hľadiska je však relevantnejší pojem *hypertextu* Theodora H. Nelsona, ktorý sa týka textových sietí v počítačovom prostredí, a interaktívneho *perplexu* (prevzatý od Fredericka C. Crewsa): „Pod hypertextom /.../ rozumiem nesequenčné (nelineárne) písanie – text, ktorý odbočuje a dáva čitateľovi možnosť voľby. Najlepšie je čítať ho na interaktívnej obrazovke. Zo zjednodušeného pohľadu ide o skupinu textových blokov prepojených rôznymi spojeniami a ponúkajúcich čitateľovi rôzne čitateľské dráhy“.[\[20\]](#) George P. Landow ďalej dourčuje Nelsonov termín takto: „...hypertext spája jednu časť slovného diskurzu s obrázkami, mapami, diagramami a zvukom rovnako dobre ako s inou slovnou časťou, a rozširuje preto pojem textu za jeho čisto verbálny aspekt /.../. Hypertext označuje informačné médium, ktoré spája verbálne a nonverbálne informácie“.[\[21\]](#) Hypertext je „multilineárny či multisequenčný“. „Hneď ako človek opustí hranice akejkoľvek textovej jednotky, nastupujú nové pravidlá a nové skúsenosti./.../ Hypertext znejasňuje hranice medzi čitateľom a spisovateľom“ (ibid.). „Ktokoľvek, kto používa hypertext, si vytvára pre svoje momentálne skúmanie de facto vlastný organizačný princíp podľa vlastných záujmov. Hypertext poskytuje skúsenosť nekonečne decentrovalizovaného a recentrovateľného systému /.../ Všetky hypertextové systémy umožňujú čitateľovi, aby si zvolil vlastný stred svojho skúmania a skúsenosti. V praxi to znamená, že čitateľ nie je uväznený v žiadnom konkrétnom spôsobe organizácie či hierarchie“.[\[22\]](#)

Pokiaľ ide o pojem *perplexu*, Nelson ho vymedzuje takto: „Skutočnou formou väčšiny informácií je to, čo rád označujem pojmom *perplex*, teda mätež rôznych položiek a vzťahov, faktov, čiastkových faktov, názorov, výrokov a stanovísk, ktoré si môžu navzájom mnohými rôznymi spôsobmi odporovať“.[\[23\]](#)

Možno povedať, že pojmy *hypertextu* a *perplexu*, akokoľvek sa viažu na kybernetické technológie, do istej miery iba výraznejšie zviditeľnili to, v akých podmienkach reálne pôsobil text „odjakživa“. „Technologickým priestorom“ tu však namiesto počítačových sietí bolo samo recepčné vedomie. Historický človek pristo od počiatku žil v spleti rôznych kódov a textov, pričom vždy sa na výslednej podobe niektorých z nich v interaktívnom dialógu podieľal.

Existtext a textistencia

Ak si uvedomíme, že Nelsonov pojem *hypertextu* rozvolnil kritérium ohraničenosti (prinajmenšom v tom zmysle, že *hypertext* – hoci aj v podobe internetového „brázdenia“ – je v rámci jedného ľudského života vo svojej faktickej rozľahlosti neobsiahnutelný, a teda akoby nekonečný) a koncept *perplexu* zasa presiahol rigidné chápanie textu ako súrodého komunikátu, môžeme povedať: *zvýznamnený životný svet je prípad (hyper)textu či perplexu*. Je to *existtext*, ktorému zodpovedá *textistencia*[\[24\]](#) (pobyt v životnom svete ako texte).

Aktuálne sme si totiž vedomí iba dvoch príznakov, ktorými sa životný svet líši od (hyper)textu:

1. Ako celok nie je naším výtvorom, takže jeho celková podoba nepodlieha našej individuálnej vôli[\[25\]](#).
2. Funkciu nositeľa významu (signifiant, signvehicle) tu komplexne plnia aj naše telá (a to, ako vyplýva z prvého príznaku, bez ohľadu na našu vôľu, takže z *existtextu/textistencie* nemôžeme bez

straty života vystúpiť - toto privilégium patrí len smrti).

Domnievame sa, že z uvedených dvoch príznakov možno odvodiť všetky ostatné odlišnosti medzi textom a tzv. reálnym svetom. Z prvého príznaku možno, napríklad, vyvodiť, že *existext* je podľa niektorých svetonáhľadov neohraničený, nemá tvorca, a teda ani jednotiacu intenciu či sémantické gesto (Mukařovský). Z druhého príznaku zasa možno dedukovať, povedzme, to, že *existext* nás popri slasti aj bolí, že ním ochorievame a starneme, že sa doň rodíme a v ňom zomierame. Zmysel a význam klasického textu je podložený pergamenom či hárkom papiera, v prípade *hypertextu* životného sveta je závislý naplno aj od tela. Hovorí sa, že papier znesie všetko. Telo však nie. Závislosť *hypertextu* životného sveta od tela sa v mladosti zväčša nepripomína, dáva o sebe vedieť vekom, a to *upadaním* (Heidegger).

Z toho usudzujeme, že *keď sa technologicky vyvinie hypertext, ktorý „matrixovským“ spôsobom prekoná uvedené dve diferencie, nebude ho možné odlišiť od životného sveta*[\[26\]](#).

Záverečná (hypo)téza

Vzťah textu k *existextu* (rozumejme: k životnému svetu) nie je nesúmerateľný, ale prvorado *intertextuálny*. Ide tu o vzťah jednotlivého textu a komplexného, rámcového *hypertextu*, čiže časti a celku. Ak je to tak, potom nevedno, prečo by práve v tomto prípade neprichádzali do úvahy všetky eventuality medzitekstových vzťahov vrátane kopírovania, citovania, napodobňovania, prekladu, parafrázovania atď., ktoré ináč (na intertextuálnej úrovni) akceptujú aj postmoderní/postštrukturalní hlásatelia radikálnej rozluky medzi textom a realitou. A je to zároveň vzťah konštitučný: jednotlivé texty ako *lexie* náš životný spoluutvárajú a sú v tomto zmysle jeho súčasťou.

Literatúra

BACHTIN, M. M.: *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980.

BARTHES, R.: *S/Z*. Praha: Garamond, 2007.

BARTHES, R.: Úvod do strukturální analýzy vyprávění. In: KYLOUŠEK, P.: *Znak, struktura vyprávění: výběr z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host, 2002, s. 9 - 43.

ČECHOVÁ, M.: Existenciální gramatika v Oceáne příběhů. In: NOVÁK, R. (ed.): *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012a, s. 227 - 234.

ČECHOVÁ, M.: K osnove praobrazů strádání v Kathásaritságare. In: RÉDEY, Z. (ed.): *Modely deficitních světů v literatuře*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2012b, s. 14 - 40.

DOLEŽEL, L.: *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Karolinium, 2003.

FOUCAULT, M.: *Archeologie vědení*. Praha: Hermann & synové, 2002.

GENNETE, G.: Hranice vyprávění. In: KYLOUŠEK, P.: *Znak, struktura vyprávění: výběr z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host, 2002, s. 240 - 256.

CHARVÁT, M.: *Gilles Deleuze: asignifikantní sémiotika*. Praha: Univerzita Karlova, Togga, 2016.

HRABÁK, J.: *Poetika*. Praha: Československý spisovatel, 1973.

CHATMAN, S.: *Příběh a diskurs: narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host, 2008.

KRISTEVA, J.: Slovo, dialog a román: texty o sémiotice. Praha: Sofis - Pastelka, 1999, s. 7 - 32.

LACHMANNOVÁ, R.: Intertextualita a dialogičnost. In: SEDMIDUBSKÝ, M. - ČERVENKA, M. - VÍZDALOVÁ, I. (eds.): *Čtenář jako výzva: výběr prací z kostnické školy recepční estetiky*. Brno: Host, 2001, s. 243 - 270.

LANDOW, G. P.: Hypertext a kritická teorie. In: *Biograph*, roč. II., 1998, č. 6, s. 11 - 21.

LOTMAN, J.: *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava: Tatran, 1990.

MICHALOVIČ, P.: *Dal Segno al Fine*. Bratislava: Petrus, 2003.

MICHALOVIČ, P. - MINÁR, P.: *Úvod do štrukturalizmu a postštrukturalizmu*. Bratislava: Iris, 1997.

MIKO, F.: *Aspekty literárneho textu*. Nitra: Pedagogická fakulta, 1989.

MÜLLER, R. - ŠIDÁK, P. (eds.): *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*. Praha: Academia, 2012.

NELSON, T. N.: Myšlenky versus informace. In: *Biograph*, roč. II, 1998, č. 6., s. 5 - 9.

PLATÓN: *Ústava*. Praha: Svoboda, 1993.

PLESNÍK, L.: Existext. In: *Litikon*, roč. II, 2017, č. 1, s. 283 – 285.

PLESNÍK, L.: *Pragmatická estetika textu*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1995.

RICOUER, P.: *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Bratislava: Archa, 1997.

SAUSSURE, F. de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007.

P o z n á m k y

[1] Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV 17-0026 „Tematologická interpretácia, analýza a systemizácia arcinaratívov ako semiotických modelov životného sveta a existenciálnych stratégií“.

[2] „To, čo sa deje v rozprávaní, nie je z hľadiska referenčného (reálneho) do slova a do písma „nič“; to, čo nastáva, je sám jazyk, dobrodružstvo jazyka, jeho objavenie sa zakaždým oslavuje.“
BARTHES, R.: *S/Z*. Praha: Garamond 2007, s. 43.

[3] „Čo treba skutočne pochopiť – a v súlade s tým si prisvojiť – v texte? (...) To, čo si treba prisvojiť, je... schopnosť odkrývať svet, ktorý konštituuje referencia textu. (...) Osvojiť si neznamená niečo mentálne, intenciu iného subjektu, o ktorom sa predpokladá, že sa ukrýva za textom, ale projekt sveta, pro-pozíciu modu bytia vo svete, ktorú text roztvára, pred sebou pomocou svojich neostenzívnych referencií. (...) Interpretácia je procesom, prostredníctvom odkrytia nových spôsobov bytia – alebo ak dávate prednosť Wittgensteinovi pred Heideggerom, nových foriem života – poskytuje subjektu novú možnosť sebapoznania.“ RICOUER, P.: *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Bratislava: Archa 1997, s. 123, 125. K tomu pozri aj: ČECHOVÁ, M.: Existenciálna gramatika v Oceáne príbehov. In: NOVÁK, R. (ed.): *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi*. Ostrava: Ostravská univerzita) 2012a, s. 227 – 234 a ČECHOVÁ, M.: K osnove praobrazov strádania v Kathásaritságare. In: RÉDEY, Z. (ed.): *Modely deficitných svetov v literatúre*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2012b, s. 14 – 40.

[4] K pojmu skúsenosti pozri PLESNÍK, L.: *Pragmatická estetika textu*. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1995.

[5] „Jeden druh básnickej a mytologickej tvorby sa uskutočňuje prostredníctvom napodobňovania, to jest (...) tragédia a komédia, zatiaľ čo druhý prostredníctvom rozprávania“ (PLATÓN: *Ústava*. Praha: Svoboda 1993, s. 134). Pritom sa požívajú aj ďalšie kategoriálne opozície: telling – showing; narácia/rozprávanie o.../kronika – predvádzanie niečoho/dráma (k tomu pozri aj: GENETTE, G.: *Hranice vyprávění*. In: KYLOUŠEK, P.: *Znak, struktura vyprávění: výbor z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host 2002, s. 240 – 256; CHATMAN, S.: *Příběh a diskurs: narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host 2008.; BARTHES, R.: Úvod do strukturální analýzy vyprávění. In: KYLOUŠEK, P.: *Znak, struktura vyprávění: výbor z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host, 2002, s. 9 – 43; DOLEŽEL, L.: *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Karolinum 2003, s. 17 – 42; MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.): *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*. Praha: Academia 2012, s. 93 – 96, 312 – 317; MICHALOVIČ, P. – MINÁR, P.: *Úvod do štrukturalizmu a postštrukturalizmu*. Bratislava: Iris 1997; MICHALOVIČ, P.: *Dal Segno al Fine*. Bratislava: Petrus 2003.

[6] SAUSSURE, F. de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia 2007, s. 96 – 99.

[7] Pre úplnosť dodajme, že vzťahu textu a reality sa netýka ani úvodný paragraf štvrtej kapitoly (*Jazyková hodnota*) prvej časti *Cours de linguistique générale*. Tu Saussure zasa rieši otázku vzťahu fónickej matérie k mysleniu (SAUSSURE, F. de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia 2007, s. 139 – 141). Keď sme už pri nekvalifikovanom zdôvodňovaní antimimetického vzťahu textu a reality, dodajme i to, že deklaráciám antimimetického vzťahu medzi textom a reality nenahráva ani fenomén naivného či veristického príjemcu. Je to takto: zatiaľ čo diskurzívny (kultivovaný) recipient rozlišuje medzi – povedané Doleželovými termínmi – fikčným a aktuálnym svetom, naivný, resp. veristický príjemca jedno s druhým stotožňuje (klasické príklady: čitateľ Doyleových románov posielal Sherlockovi Holmesovi na londýnsku adresu Baker Street 221B listy s vážne mienenými žiadosťami o vyriešenie jeho prípadu; divák počas divadelného predstavenia zastrelí herca, ktorý hrá „zloducha“). Naivný či veristický príjemca je prosto nekvalifikovaný účastník umeleckej komunikácie.

Jeho spôsob recepcie umeleckého diela sám osebe implikuje iba to, že témy niektorých umeleckých diel (pri Kandinského obrazoch či dadaistických básňach to je sotva možné) takúto malígnu kontamináciu umožňujú, a to v dôsledku istých „uveriteľných“ analógií s realitou. Nadradenosť diskurzívneho príjemcu vo vzťahu k naivnému príjemcovi sama osebe však nijako nepredznačuje obdobnú hierarchiu medzi konceptmi nemimetického a mimetického, resp. ikonického vzťahu textu a reality. Naopak, elementárnym predpokladom homologického (a teda aj mimetického či ikonického) chápania tohto vzťahu je práve diferencia textového a mimotextového sveta (s výnimkou *identitas indiscernibilium*).

[8] MIKO F.: *Aspekty literárneho textu*. Nitra: Pedagogická fakulta 1989, s. 41.

[9] MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.): *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*. Praha: Academia 2012, s. 137 – 138, 428 – 433.

[10] Pre tento vzťah je v klasickej poetike rezervovaný termín *námet*. HRABÁK, J.: *Poetika*. Praha: Československý spisovatel 1973, s. 78.

[11] Z tohto hľadiska možno za Mukařovského tvrdenia a Doleželove koncepty tzv. Z-textov a K-textov (DOLEŽEL, L.: *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Karolinium 2003, s. 37), podľa ktorých umelecký text model sveta vytvára, zatiaľ čo témou vedeckého textu (čiže jeho súčasťou) je sama skutočnosť, položiť otázku.

[12] Podrobnejšie, a to v nadväznosti na pôvodne Husserlov koncept „prirodzeného predvedeckého sveta“ sme tento pojem objasnili v monografii *Pragmatická estetika textu* (Nitra: Vysoká škola pedagogická 1995).

[13] Nepriamy dôkaz pre to nachádzame v úvodnej časti práce *Heterocosmica (Vstupné termíny I)*. *Naratívny svet* sa tu vymedzuje v nasledovnej postupnosti:

1. *S(St): svet stavov* („vytvořený statickými předměty s neměnnými fyzikálními vlastnostmi a fixovanými vztahy (...), uzavřená, bezčasová parmenidovská říše nehybnosti a mlčení, kde se nic nemění, nic se neděje“; DOLEŽEL, L.: *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Karolinium 2003, s. 45).
2. *S(PS, St): přírodní svět* (v něm „se objevuje nová entita, přírodní síla“, která „způsobuje ve stavech světa specifické změny, nazývané přírodní události“; DOLEŽEL, L.: *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Karolinium 2003, s. 45).
3. *S(O, PS, St): svět s jednou osobou* („která vedle vlastností fyzických má také duševní život (...), změny, které způsobuje, jsou podmíněny specifickými duševními událostmi, intencemi; takové změny se nazývají akce. Tvořivé konání osoby obohacuje svět o nový druh předmětů – artefakty“; DOLEŽEL, L.: *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Karolinium 2003, s. 46).
4. *S(O, PS, St): svět s dvoma a viacerými osobami* (ktorý „přivozuje nový, mocný zdroj změny – interakci. Zvláštním případem interakce je komunikace, výměna informací pomocí sémiotických aktů. Interakce probíhá buď mezi jednotlivými osobami, nebo mezi skupinami. Skupiny se organizují v instituce, v nichž se uskutečňují složité formy společenského konání“; DOLEŽEL, L.: *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Karolinium 2003, s. 46).

Evidentne tu máme do činenia s rekonštrukciou sveta podľa niektorých objektivistických koncepcií. Takáto postupnosť totiž v *životnom svete* neprichádza do úvahy: *životný svet*, ako ho naozajstne zakúšame, je od počiatku pretkaný bachtinovskými dialógmi a lévinasovskými interakciami „s druhými“. Nejestvuje v ňom najprv „ja“ a potom tí „druhí“, ustanovuje sa na báze vzťahov medzi „ja/my – ty/oni“. A od začiatku je konštitutívne, nie doplnkovo, nasýtený znakmi a komunikáciou. Až oveľa neskôr (fylogeneticky i ontogeneticky) dochádza k tomu, čo sa v citovanej schéme uvádza ako prvé: začíname hypoteticky uvažovať, resp. sa dozvedáme, ako mohol vzniknúť a aký je svet nezávisle od nás, resp. aký bol a čo s nami bolo, kým sme si ho nezačali uvedomovať; až dodatočne z neho vyčleňujeme enklávu sveta s kvázi jednou osobou (aj to len vo fyzickom zmysle). Nechceme sa tu uchýľovať k lacným paradoxom, ale keď už nejaká postupnosť, tak – pokiaľ ide o náš *životný svet* – skôr v opačnom poradí, než to je v citovanom vymedzení. Svet z citovaného modelu, ktorý sa takto

„objektívne“ vyvíjal, teda nie je reálnym *životným svetom*. Je to mienená skutočnosť a možno „fikčný svet“ istej skupiny textov (k ich vymedzeniu pozri výklad vyššie). V záujme korektnosti pritom zdôraznime, že v *Heterocosmice* sa uvedená postupnosť nepredostiera ako danosť *aktuálneho sveta*, ale ako textualizované koncepcie či modely sveta (1. klasická logika; 2. prírodné vedy, umelecké diela s prírodnou tematikou; 3. – 4. humanitné a spoločenské vedy, naratívy; DOLEŽEL, L.:

Heterocosmica: fikce a možné světy. Praha: Karolinum 2003, s. 45, 46). Tak či onak, na merite otázky, prečo sa tu zvolila práve citovaná postupnosť, to nič nemení. V samej historickej súslednosti textov (počínajúc mytologickými prvotopribehmi či náboženskými arcinaratívami), ani v synchronnej logike konsenzuálnej rekonštrukcie sveta totiž nie je jednoznačne zakotvená. Skôr je to tak, že citovaná súslednosť predchádzala výberu textov, ktorými sa jednotlivé „stupne“ sveta v *Heterocosmice* exemplifikujú. Možno sa preto domnievať, že do uvedenej sekvencie prenikla práve z titulu epistémotvornej „prirodzenosti“ v chápaní „naozajstnosti“ sveta ako „objektívnej“, od vedomia nezávisle jestvujúcej reality, ktorá prislúcha objektivistickému (post)pozitivismu.

[14] LOTMAN, J.: *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava: Tatran 1990, s. 66 – 68.

[15] BACHTIN, M. M.: *Román jako dialog*. Praha: Odeon 1980.

[16] Spomedzi naň nadväzujúcich modelov sa tu žiada odkázať aspoň na polyfónne, resp. dialogické koncepty textu Julie Kristevy (KRISTEVA, J.: *Slovo, dialog a román: texty o sémiotice*. Praha: Sofis – Pastelka 1999, s. 7 – 32) a Renaty Lachmannovej (LACHMANNOVÁ, R.: *Intertextualita a dialogičnosť*. In: SEDMIDUBSKÝ, M. – ČERVENKA, M. – VÍZDALOVÁ, I. (eds.): *Čtenář jako výzva: výbor prací z kostnické školy recepční estetiky*. Brno: Host 2001, s. 243 – 270).

[17] BARTHES, R.: *S/Z*. Praha: Garamond 2007.

[18] FOUCAULT, M.: *Archeologie vědení*. Praha: Hermann & synové 2002.

[19] CHARVÁT, M.: *Gilles Deleuze: asignifikantní sémiotika*. Praha: Univerzita Karlova Toggá, 2016; MICHALOVIČ, P. – MINÁR, P.: *Úvod do štrukturalizmu a postštrukturalizmu*. Bratislava: Iris 1997.

[20] LANDOW, G. P.: *Hypertext a kritická teorie*. In: *Biograph*, roč. II., 1998, č. 6, s. 12.

[21] LANDOW, G. P.: *Hypertext a kritická teorie*. In: *Biograph*, roč. II., 1998, č. 6, s. 12.

[22] LANDOW, G. P.: *Hypertext a kritická teorie*. In: *Biograph*, roč. II., 1998, č. 6, s. 14 – 15.

[23] NELSON, T. N.: *Myšlenky versus informace*. In: *Biograph*, roč. II, 1998, č. 6., s. 5 – 6. Pokiaľ sa nám vymedzenia uvedené v tomto odseku javia ako empiricky nezrejmé, stačí si ich podložiť bežnou skúsenosťou nášho súčasníka zo „surfovania“ po internete.

[24] K slovníkovo definičnému vymedzeniu terminologických neologizmov *existext* a *textistencia* pozri: PLESNÍK, L.: *Existext*. In: *Litikon*, roč. II, 2017, č. 1, s. 283 – 285.

[25] Otázka, či má alebo nemá svojho autora, je vecou svetonázorovej diskusie.

[26] Nevylučujeme, že sú protiargumenty, ktoré naše hypotézy poľahky vyvrátia. Obvyklá námietka „Ak medzi textom a realitou niet iných rozdielov, tak sa skúste nasýtiť jedálnym lístkom!“ však medzi ne rozhodne nepatrí. Zdanlivá presvedčivosť tohto protiargumentu spočíva v elementárnej logickej chybe – v kontaminácii. Ide o to, že na strane reálneho jedla, ktorým sa možno nasýtiť (a ktoré je súčasťou *existextu*), sa berie do úvahy len *signifiant* či *sign vehicle* a na strane jedálneho lístku zasa iba *signifié*. Pričom veci sa majú vskutku tak, že na prvej úrovni (*signifiant*, *signvehicle*) môžeme zjesť jedno i druhé (jedálny lístok i, povedzme, rezeň s hranolčkami), rozdiel je len v stráviteľnosti a výživnosti (čo však nie je v tomto kontexte relevantný argument), a na druhej úrovni (čítanie jedálneho lístku, apercepčia naservírovaného rezňa s hranolčkami) nás nenасыti ani jedálny lístok, ani rezeň s hranolčkami.

Prof. PhDr. Lubomír Plesník, DrSc.

Oddelenie semiotických štúdií

Ústav literárnej a umeleckej komunikácie

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

949 74 Nitra

e-mail: lplesnik@ukf.sk